

Enkele opmerkingen bij de Medea-tragedies van Euripides en Seneca

door

Dr. Lieven VAN ACKER

Men heeft de Medea-tragedie van Seneca reeds dikwijls en vanuit verschillende standpunten bestudeerd.

Wat haar verhouding tot de vroegere behandelingen van de sage aangaat, erkent men algemeen dat, hoewel Seneca's bronnen vrij talrijk zijn, het toch het werk van Euripides is dat door de dichter-filosof het meest werd gebruikt. Aan de andere kant staat het echter vast dat Seneca niet alle originaliteit heeft prijsgegeven, en dat er aldus zeer belangrijke afwijkingen voorkomen in zijn voorstelling van het Medea-verhaal ¹.

Daarover zegt, meer bepaald, K. von Fritz ² : „Uebereinstimmungen und Abweichungen sind also hier rein durch die Auffassung und Absicht des Dichters bestimmt“. Nu zouden opvatting en bedoeling van de dichter op hun beurt te verklaren zijn door de invloed van zijn Stoïcijnse levensovertuiging.

Wat nu volgt is een poging om in dit licht even de vergelijking tussen Euripides en Seneca in enkele punten uit te werken.

Algemeen kan men zeggen dat Euripides aan zijn stuk geen duidelijke morele strekking heeft gegeven : Medea's daad wordt afgekeurd, maar ondanks al haar afschuwelijkheid verovert deze vrouw bij lezer of toeschouwer toch een zekere sympathie (hier denkt men aan de kritiek die Euripides van Aristophanes moest ondergaan). Er zijn dus stellig elementen die het publiek gunstig stemmen tegenover haar : dit bereikte de dichter door aan Medea zekere onbetwistbaar goede en aan haar tegenstanders zekere onbetwistbaar slechte karaktereigenschappen toe te kennen. Hierbij mag natuurlijk ook de rol van het koor niet worden vergeten, dat een bepaalde stemming tegenover de verschillende personages in het leven kan roepen.

Daartegenover staat dan de stoïcijn die met zijn stukken wel een

(1) cf. L. Herrmann : *Le Théâtre de Sénèque*, 1924, p. 288.

(2) K. von Fritz : *Die Entwicklung der Jason-Medea-sage und die Medea des Euripides*, in : *Antike und Abendland*, Band VIII, 1959, pp. 33-106.

moraliserende bedoeling heeft gehad³: aantonen hoe verderfelijk de hartstochten zijn, wat ze met zich brengen, waarop ze tenslotte uitloopen.

Hoe kon Seneca dan zijn toehoorders (of waren het enkel lezers?) in twijfel laten omtrent de absolute schuld van Medea? Hoe kon hij toelaten dat een zekere stemming zou ontstaan ten gunste van haar, zonder de zedenles (hierin steekt geen verwijt) van de tragedie ongedaan te maken? In dienst van zijn levensopvatting zag Seneca zich ertoe gehouden Medea tenvolle schuldig te verklaren, wegens het toegeven aan haar driften, in casu liefde, toorn en haat.

Zo mag men dan wel zeggen dat Medea — de kindermoorde-nares⁴ — ons verschijnt in al haar boosheid, in niets dan haar boosheid. En zo komt noodzakelijk althans haar voornaamste tegen-speler⁵ in een heel wat gunstiger daglicht te staan.

Enkele aspecten van deze voorstelling verdienen van meer nabij te worden bekeken.

I. MEDEA.

Een eerste feit zal dan zijn dat Medea bij Euripides langzaam evolueert, tot zij uiteindelijk een waanzinnige woede bereikt; terwijl ze bij Seneca nu eens minder dan weer meer haar toorn uitleeft, maar in elk geval van het begin af aan een razende furie is⁶.

(3) cf. Sen. ep. 108, 8sq. waaruit wij citeren: „Eadem neglegentius audiuntur... quamdiu soluta oratione dicuntur: ubi accessere numeri..., eadem illa sententia uelut lacerto excussa torquetur”.

(4) Hoewel andere lezingen bestonden, waarin niet Medea zelf haar kinderen doodt, heeft Seneca deze lezing gevolgd. Het was de meest befaamde sinds Euripides en tevens de versie die hem het best in zijn opzet kon doen slagen.

(5) Jason. Wat Creoon betreft, zie verder.

(6) Ernst Holler: *Seneca und die Seelenteilungslehre und Affektpsychologie der Mittelstoa*, Kallmünz, 1934, p. 16sq., ziet bij Seneca het onderscheid tussen 'Triebzorn', door de filosoof „primus ictus" genoemd, en de eigenlijke toorn of 'Willenszorn'. De 'Triebzorn' ontstaat natuurlijk, zonder of zelfs tegen de eigen wil. In de 'Willenszorn' zijn er drie stadia: a) het erkennen van het onrecht, b) de verontwaardiging over het onrecht c) de gedachte dat men wraak moet nemen, en het verlangen daarnaar. Zoekt men deze factoren ook bij Medea, dan ziet men dat de 'Triebzorn' geen grote plaats toegewezen krijgt. Men zou zelfs kunnen veronderstellen dat dit stadium reeds voorbij is, wanneer Medea op het toneel verschijnt. Want zij begint het stuk onmiddellijk met de uiting van haar verontwaardiging en haar verlangen naar wraak. Wij kunnen dus aannemen dat Medea vanaf het begin wordt voorgesteld in haar 'Willenszorn', d.w.z. dat haar woede geen eerste opwelling meer is, maar wel een hartstocht waaraan haar ziel haar toestemming heeft gegeven. Vandaar dan ook dat men de indruk krijgt dat Seneca's Medea niet meer vatbaar is voor een climax: ligt daarin misschien de verklaring voor de andere functie die de Creoon-scène hier heeft? Bij Euripides betekent zij een stap naar de climax: Medea wordt van haar verbanning op de hoogte gebracht. Bij Seneca verliest zij die rol: Medea is reeds vóór Creoon komt van alles op de hoogte.

Zo vinden wij in de beginmonoloog van Seneca's stuk niets terug van de klagende en weemoedige toon waarin bij Euripides de voedster ons toespreekt. Reeds nu zien wij in Medea een duidelijke illustratie van 'de ira' I, I, 3-4: „nam ut furentium certa indicia sunt audax et minax uoltus, tristis frons, toruus facies, citatus gradus, inquietae manus, color uersus, crebra et uehementius acta suspiria, ita irascentium eadem signa sunt: flagrant emicant oculi, multus ore toto rubor exaestuante ab imis praecordiis sanguine, labra quatuntur, dentes comprimuntur, ... spiritus coactus ac stridens, ... gemitus mugitusque, ... totum concitum corpus, 'magnasque irae minas agens', foeda uisu et horrenda facies deprauantium se atque intumescentium”⁷.

Ook Medea's houding tegenover Creoon is anders. Is Medea bij Euripides meer „het stille water”⁸, dan waagt zij het in Seneca's stuk wél de koning de les te spellen over recht en onrecht; dan geeft zij daar niet alle schuld aan Jasoon, om Creoon (in diens eigen bijzijn) vrij te praten. Ook hier kan zij zeer moeilijk haar ware gevoelens verbergen.

Het opmerkelijke verschil tussen de toestand van beide Medea's komt nog duidelijker tot uiting, waar Jasoon gaat optreden. Bij de Griek zijn er twee Jasoon-Medea-scènes (vóór de moord): een eerste waarin de vrouw ongetwijfeld haar gevoelens de vrije teugel laat (hoe meer het stuk vordert, hoe meer de hartstocht groeit en naar de ontknoping leidt), maar die niet belet dat Medea klaar van geest blijft. Dat bewijst haar ontmoeting met Aigeus, waardoor zij zichzelf veilig stelt voor de materiële gevolgen van haar misdaad. Hier wordt meteen het tweede onderhoud tussen man en vrouw aangekondigd, onderhoud dat op zijn beurt een bewijs inhoudt voor Medea's koel beraad: in de loop van een vrij lang gesprek weet zij haar woede te bedwingen, haar wrok te ontveinzen, Jasoon aan haar oprecht berouw over haar vroegere woorden te doen geloven. Dit spel weet zij lang en goed vol te houden.

Seneca heeft de twee Jasoon-Medea-tonelen tot één gereduceerd, met weglating van de Aigeus-scène. Twee opmerkingen dienen hier gemaakt te worden. Men mag het Seneca zeker niet ten kwade duiden dat hij de Aigeus-scène heeft weggelaten. Het is Euripides wel eens verweten dit toneel te hebben ingevoerd. Maar weer blijkt hieruit toch dat de Romein een element heeft weggelaten dat kon wijzen op een al te grote kalmte en zelfbeheersing van een Medea in 'furor'; in haar blinde woede denkt zij er niet aan zichzelf veilig te

(7) Andere teksten: de ira II, 353, 3; III, 4, 1. Hoever staan wij hier van de 'verdovingsstoestand', zoals D.W.F. Van Lennep, Euripides, *poietês sophos*, 1935, p. 54, de gesteltenis van Medea bij de aanvang tekent?

(8) Nederlandse citaten uit de vertaling van Dr. De Waele, *Klass. Gal.* 1949.

stellen ; terwijl bij Euripides dit toneel toch wordt gerechtvaardigd door haar verlangen na de moord een veilige toevlucht te vinden.

En tevens valt het op dat het de tweede Jasoon-Medea-scène is (die waarin Medea haar woede ontveinst) die door Seneca tot enkele verzen werd teruggebracht. Hij laat haar slechts gedurende enkele ogenblikken het spel der veinzerij spelen...

Beide Medea's kennen ook nog wat men een 'inzinking' zou kunnen noemen. Die inzinking klinkt ons veel oprechter bij Euripides : zijn Medea heeft zich nog niet volledig aan haar driften overgeleverd ; zij aarzelt, niet alleen omdat het haar eigen kinderen zijn, maar ook omdat zij nog niet zo is afgestompt en verblind dat ze niet meer kan getroffen worden door de onschuldige hulpeloosheid van een kind. Aan die aarzeling stelt zij een einde op bijna verstandelijke manier (*μανθάνω μὲν* : „ik bevroed voor welke daad ik sta" zegt zij in v. 1078).

Hoeveel kleiner en gruwelijker wordt dan de Medea van Seneca : zij vindt genoeg in het „ultimum scelus" (vv. 922-923). Al is het motief voor de moord dat Medea bij Euripides aangeeft, nl. haar kinderen te vrijwaren voor de wraak der vijanden, wel een voorwendsel (vv. 1060-1061), de beweegreden in Seneca's stuk is overduidelijk : zij wil haar gekwetst egoïsme involgen : „habeat incolumes pater, dum et mater habeat" (vv. 947-948). Het is die mogelijkheid, en die alleen welke haar kan doen toegeven. Nuchter nadenken kan zij sinds lang niet meer en vertedering kent ze niet ; want hadden Jasoon en Creusa reeds eigen kinderen gehad, dan was dat ogenblik van aarzeling er niet geweest. Alleen om haar overhaasting heeft zij spijt : hier wijst Medea zelf op het feit dat zij van het begin af aan door blinde woede is gedomineerd! (vv. 919-921).

Tenslotte haalt de wrok het toch, ook in het stuk van Euripides⁹. En ook Euripides Medea geraakt in de greep van de „waanzin der woede" (vv. 1265-1266). Nu wordt het ook voor haar onmogelijk zich nog langer te bedwingen. Op dit ogenblik pas¹⁰ wordt ze, volledig overgeleverd aan de hartstocht, wat de Medea van Seneca het hele stuk door is.

De verklaring voor die verschillende manier van optreden, zoals wij die op enkele momenten van het stuk hebben nagegaan en vastgesteld, ligt o.i. in een tekst van Seneca, waarin hij verklaart dat de woede zich niet kan bedwingen, dat ze niet kan ontveinst worden, en zich steeds, meer dan andere driften, moet uiten. Die

(9) Deze overwinning van de wrok is een vrijwillige keuze van Medea! cf.: 'vergeet dees enkle dag uw kindren...' (vv. 1247-1249).

(10) Nu vooral slaat ook de houding van het koor radikaal om in het nadeel van Medea (vv. 1251sqq.).

tekst is : de ira I, 1, 5 : „Cetera licet abscondere et in abdito alere : ira se profert et in faciem exit, quantoque maior hoc efferuescit manifestius”, en 7 : „Nec ignoro ceteros quoque affectus uix occultari, ... Quid ergo interest? Quod alii affectus apparent, hic eminet”¹¹. Het is deze trek, menen wij, die zijn Medea zo heel anders maakt dan die van zijn Griekse voorganger.

— Andere teksten van de filosoof, die wel niet zo vaak toepassing vinden in zijn tragedie, maar toch wel even mogen geciteerd en toegelicht worden, zijn die welke handelen over een tweede aspect van de 'furor'.

In de eerste dialoog tussen man en vrouw bij Euripides schijnt Medea ons grootmoedig toe, vergeleken bij de bekrompen, egoïstische Jasoon. En men mag wel beweren dat het bij de Griekse tragicus niet alleen om schijn gaat : 'magnitudo' is wel degelijk een eigenschap die hij zijn hoofdpersoonage in dit stadium nog toekent.

Dat zullen wij niet vinden bij Seneca. Daar valt de vergelijking tussen man en vrouw ongetwijfeld in het nadeel van de vrouw uit. Waar zou men bij haar enige 'magnanimitas' kunnen bekennen, wanneer zij geplaatst wordt tegenover de vaderlijke Jasoon, die heeft moeten wijken voor het lot, en het alleen gedaan heeft uit liefde voor zijn kinderen. 'Tumor' en hoogmoed, geen grootmoedigheid, spreken uit de woorden van zijn vrouw. Dit weerspiegelt volledig Seneca's opvatting, zoals hij die weergeeft in : de ira I, 20, 1 : „Non est enim illa magnitudo, tumor est”, en I, 20, 4 : „Quid ergo? non aliquae uoces ab iratis emittuntur, quae magno emissae uideantur animo ueram ignorantibus magnitudinem?”

De woede kan een zekere schijn van grootmoedigheid hebben, maar in werkelijkheid is het slechts opgeblazenheid!

— In verband hiermee een woord over de moed. K. von Fritz maakt de opmerking dat de moed die Medea bij Euripides vertoont bij Seneca is bewaard gebleven¹². Er was voor Seneca geen bezwaar moed en toorn in zijn Medea te verenigen. Wij lezen immers in de ira I, 7, 1 : (Ira) ... Extollit animos et incitat. Nec quicquam sine illa magnificum in bello fortitudo gerit, nisi hinc flamma subdita est et hic stimulus peragitauit misitque in pericula audaces¹³”.

(11) Andere teksten : ep. 97, 13 ; 79, 18 ; de ira II, 353, 3.

(12) K. von Fritz : *o.c.*, pp. 74-75. Medea is als vrouw uitgesloten van *εσθλά*, maar juist in de wegen die zij moet gaan (bedrog, giftmoord) weet zij haar moed te tonen. Terwijl Jasoon, met zijn schitterende heldendaden, de trouweloze is. Medea is als zodanig bewaard bij Seneca. Maar Jasoon vertoont er die 'Brüchigkeit' in zijn heldendom niet meer.

(13) Woorden als 'magnificum' passen wel niet bij de figuur van Medea. Maar de hoofdgedachte behoudt haar waarde : 'ira' en 'fortitudo' zijn niet vreemd aan mekaar.

— Verder is het opvallend hoe zorgvuldig Seneca ook een ander element van Euripides heeft overgenomen, of beter behouden: het 'sadisme'¹⁴ van Medea.

In het stuk van Euripides komt het vooral (en voor het eerst, menen wij) duidelijk tot uiting, wanneer Medea de dood van Creoon en Creusa verneemt. „Gij bracht nooit schoner boodschap” (v. 1127) en „Zeg mij hoe ze stierven. Dubbel wordt mijn vreugd, als maar hun doodgaan ijslijk was” (vv. 1134-1135) laat de Griek haar zeggen. En aan het slot spreekt zij tot Jasoon: „U wou ik zien lijden” (v. 1398).

Seneca ziet een sterk verband tussen de 'ira' en de 'uoluptas': de ira II, 5, 2: „Haec non est ira, feritas est; non enim quia accepit iniuriam nocet, sed parata est dum noceat, uelle accipere, nec illi uerbera lacerationesque in ultionem petuntur, sed in uoluptatem” en 3: „Quid ergo? Origo huius mali ab ira est quae ubi... in obliuionem clementiae uenit et omne foedus humanum eiecit animo, nouissime in crudelitatem transit...”¹⁵.

Dit verband komt ook tot uiting bij Medea: wanneer zij verneemt dat de moord op Creoon en zijn dochter gelukt is, komt als reactie: „Egone ut recedam? Si profugissem prius, Ad hoc redirem. Nuptias specto nouas. Quid, anime, cessas? Sequere felicem impetum” (vv. 893-895). Met genoegen aanschouwt zij dit ongewone huwelijksfeest, zoals Hannibal, bij het zien van een gracht vol mensenbloed uitriep: „O formosum spectaculum!”¹⁶

Eens voor altijd ontketend is de Medea van Euripides wel niet minder te duchten dan die van Seneca. Toch treedt bij deze laatste, aan het einde van het stuk, het sadisme nog meer naar voor. Wij hoeven hier niet meer uit te weiden over het feit dat Seneca de kindermoord „coram populo” laat geschieden. Maar dat althans één kind „coram Iasone” wordt gedood, is een element dat niet weinig bijdraagt om haar 'saeuitia' ten top te drijven. Vooral omdat Medea ons om en tijdens de moord op ondubbelzinnige wijze van haar gevoelens op de hoogte stelt: „uoluptas magna me inuitam subit Et ecce crescit” (vv. 991-992) en „perfruere lento scelere, ne propera, dolor: Meus dies est; tempore accepto utimur” (vv. 1016-1017). Zoiets gebeurt niet meer 'in ultionem', maar ook 'in uoluptatem'.

— Daarmee blijkt ook Medea's cynisme verwant te zijn. Noch in de Griekse noch in de Latijnse tragedie ontbreekt het. Wij vinden het in de eerste b.v. waar Medea vrijmoedig voor haar ondeugd

(14) Wij hebben dit woord gebruikt, hoewel dit begrip en de bedoelde karaktertrek van Medea mekaar misschien niet volledig dekken.

(15) cf. eveneens: de clem. II, 4, 3.

(16) de ira II, 5, 4.

uitkomt : „wij vrouwen, hoe onvermogen tot een goede daad, zijn knappe timmerlui in alle kwaad” (vv. 407-409). Elders spot zij : „En feest maar voort! Gij krijgt, zo god mij helpt, een feest zo schoon, dat gij het nog verloochent” (vv. 625-626). Ook de tweede Jasoon-Medea-scène kan hier vermeld worden.

In dit verband een tekst van Seneca : de uita b. 12, 5, 9 : „Quod unum habebant in malis bonum perdunt, peccandi uerecundiam. Laudant enim ea, quibus erubescabant et uitio gloriantur”. Het moet ons niet verwonderen, wanneer wij bij Medea iets dergelijks vinden, en wel in hoge mate. Voorbeelden hiervan staan in de vv. 48sq. „— leuiora memorauim nimis : Haec uirgo feci ; grauior exurgat dolor : Maiora iam me scelera post partus decent... Paria narrentur tua Repudia thalamis...”. Elders beroemt zij zich op haar naam¹⁷ : „Medea ... fiam” (v. 171). Zij drijft het zelfs zo ver dat zij gaat uitroepen : „Sola est quies Mecum ruina cuncta si uideo obruta : Mecum omnia abeant. Trahere, cum pereas, libet” (vv. 426-428)¹⁸. (De betekenis van deze laatste zin wordt nog duidelijker toegelicht door een andere tekst van de filosoof : de ira, I, 1, 1 : „hic totus concitatus et in impetu est doloris, armorum, sanguinis, suppliciorum minime humana furens cupiditate, dum alteri nocent sui neglegens, in ipsa irruens tela et ultionis secum ultorem tracturae auidus”).

Wat dan verder het cynisme bij Seneca nog duidelijker doet uitkomen, is Medea's houding tegenover de lijkjes van haar kinderen. Bij Euripides houdt zij eraan ze zelf te begraven, om ze tegen ontering te beschermen. Ook zal ze een rouwfeest inrichten 'tot boete voor dees goddeloze moord' (v. 1383). Bij Seneca werpt zij de doden naar Jasoon toe, geeft er niet om wat er mee zal gebeuren.

— Tot slot van deze beschouwingen over de Medea-figuur nog twee opmerkingen.

De eerste naar aanleiding van wat P. Schaefer¹⁹ schrijft : „semper poeta id agit, ut scelera hominibus non fato addicantur...” Medea's misdaden zijn inderdaad te wijten aan haar hartstochten. Seneca laat haar immers uitroepen : „funestem impie quam saepe fudi sanguinem... saeuit infelix amor” (vv. 134-136).

Het wordt haar trouwens onmogelijk gemaakt, het fatum als verontschuldiging in te roepen, want zijzelf beweert : „Fortuna semper

(17) Vgl. daarmee Eur. Med. 292-293. Maar daar beroemt zij er zich niet op.

(18) Medea verlangt zelfs meer te verwoesten dan zij kan : „Vtinam superbae turba Tantalidos meo Exisset utero bisque septenos parens Natos tulissem! Sterilis in poenas fui...” (vv. 954-956). Het zijn trouwens deze verzen die de indruk ten goede, welke haar 'inzinking' op ons had kunnen maken, volledig teniet doen : in plaats van erbarmen te kennen, is zij onverzadigbaar in de moord : cf. vv. 1009-1011.

(19) P. Schaefer : *De philosophiae Annaeanae in Senecae tragoediis uestigiis*, Weidae, 1909, p. 20.

omnis infra me stetit" (v. 520). Zij erkent de overmacht van de fortuin niet, in tegenstelling met Jason, wiens optreden juist begint met een klacht over zijn machteloosheid tegenover de 'dura fata', die hem steeds in grote moeilijkheden brengen.

Bij Euripides krijgen wij daarvan een andere voorstelling. Ligt er niet zoiets als een verontschuldiging in de beginverzen van het stuk? „Was nimmer maar naar Kolchos 't Argoschip gezeild? En was maar nooit... de pijnboom neergeveld... Mijn meesteres Medea was nimmer dan geland bij Iolkos' tinnen Met 't hart verteerd van liefde tot Jason; Pelias' dochters had ze nooit verleid tot vadermoord, nooit met haar man en kinderen Korinthos' stee bewoond...!" (vv. 1-11).

De onwederroepelijke samenloop der feiten en omstandigheden staat aan het begin van alle ellende.

Om terug te keren tot Seneca, bij hem is het alleen Jason die een beroep kan doen op het lot, waarvoor hij, als figuur met stoïcijnse deugd, beweert te buigen. Medea meent niet te moeten buigen, volgt haar driften in, en dat heeft haar misdaden tot gevolg.

Een tweede opmerking betreft het verleden van Medea. Als wij even nagaan hoeveel maal het misdadig verleden van Medea ter sprake komt, dan is er weer een opmerkelijk onderscheid te maken tussen beide dichters.

Bij Euripides vinden wij daar eerder zelden een herinnering aan: Pelias komt voor in vv. 9-10; Medea's broer in v. 1334; een allusie op beide steekt wellicht in v. 533.

Seneca behandelt die vroegere misdaden vaker, uitvoeriger, meer nadrukkelijk, en dit wellicht niet alleen onder invloed van de Alexandrijnen. Hij legt duidelijk een verband tussen vroeger en nu: „scelera te hortentur tua Et cuncta redeant..." (volgt dan een opsomming van die 'scelera': vv. 129-136) of: „Fructus est scelerum tibi Nullum scelus putare" (vv. 563-564)²⁰.

Voor hem is Medea immers een misdadigster in hart en ziel, die heel eenvoudig de gewoonte van de misdaad heeft aangenomen, en daarin nu een deel van haar sterkte vindt. In dit verband kan een citaat uit ep. 123 meer duidelijkheid brengen: 6: „inter causas malorum nostrorum est, quod uiuimus ad exempla nec ratione componimus, sed consuetudine abducimur" naast de ira II, 20, 2: „plurimum potest consuetudo, quae si grauis est alit uitium".

Tot zover de Medea-figuur. Wij menen te mogen zeggen dat veel in haar karakter bij Seneca te verklaren is door de invloed van zijn filosofische opvattingen. Men kan moeilijk aanvaarden dat

(20) cf. Sen Med. vv. 44-55, 121; 201, 244-245, 258-261, 266, 276-280, 349, 451-453, 473-476, 488, 497-503, 666-667, 672-674, 904-914, 982-983.

Seneca's Medea verschilt van die van Euripides, alleen omdat de Latijnse dichter geen slaafs navolger wilde zijn. Dat verklaart de typische manier nog niet waarop hij haar voorstelt. Wilde hij immers enkel met zijn voorganger wedijveren op literair gebied, dan heeft hij zichzelf de kans ontnomen om even diep-menselijk en even dramatisch te zijn. Want iedereen zal wel toegeven dat het karakter van zijn Medea veel eenvormiger is : zij is tenslotte enkel slecht en verdorven, ten prooi aan haar hartstocht.

Al staan ingewikkelde karakters niet borg voor een echte dramatiek, toch is het hier wel zo dat Euripides, mede dank aan de complexiteit van zijn figuur, een hogere en echtere dramatiek en tragiek heeft bereikt.

Wij kunnen datgene wat Th. B.B. Siemers²¹ zegt over de personages van de *Hercules Furens*, ook op Medea toepassen : „Hij (sc. Seneca) heeft het aantal karaktereigenschappen, dat zij bezitten vaak verminderd (d.w.z. in vergelijking met Euripides) en laat hen handelen volgens één of enkele eigenschappen die sterk overheersen. Zijn karakters worden daardoor absoluut en vertonen neiging boven de gewone menselijke normen uit te gaan”.

De eigenschap die Medea's karakter overheerst is : de 'furore'. En het is die hartstocht, zoals die door Seneca gezien en ontleend werd, die bepaalt hoe Medea op het toneel zal evolueren : gelijkend op die van Euripides, verschillend van die van Euripides, beantwoordt zij op de eerste plaats aan Seneca's 'morele' opvattingen en denkbeelden²². Dat kan trouwens ook nagegaan worden bij de andere figuren uit het stuk.

Schaefer²³ zegt het al volgt : „... tragoediarum personae, quas poeta improbas esse uult, Annaeanis libidinibus affectae sunt, ut boni uiri Annaeanis praediti uirtutibus”. Medea, bezeten door een hartstocht, zal als tegenspeler een Jason krijgen, begaafd met stoïcijnse deugd.

II. Bij Euripides treedt JASOON naar voor als een zelfzuchtig mens, onbeschaamd en schijnheilig ; hij is trouweloos ; hij is opportunist : „In de sophistische bewijsgronden, waarmee Jason zijn onridderlijke handelwijze verdedigt, ligt een kern van gezond verstand” — „Jasoons inzicht is niet idealistisch, maar onder de gegeven omstandigheden wel praktisch juist : op het toneel slaat hij een

(21) Th.B.B. Siemers : *Seneca's Hercules Furens en Euripides' Heracles* ; Heerlen, 1951, p. 105.

(22) Ook literaire opvattingen spelen hun rol. Zo kan men b.v. de toverscène (vv. 670-842) niet enkel verklaren als een echo van zijn (verloren) werk 'contra superstitionem'. Ook de retoriek laat zich hier gelden. Cf. Schaefer, *op. cit.*, p. 18.

(23) P. Schaefer, *op. cit.*, p. 11.

slecht figuur, maar in de werkelijkheid..."²⁴; hij toont geen begrip voor de diepe en echte gevoelens van Medea; zijn maatschappelijke welvoegelijkheid en zijn fatsoensideaal zijn hem sterker.

In dergelijk karakter ligt veel dat kan pleiten ten gunste van Medea. Dit alles heeft Seneca zoveel mogelijk gewijzigd.

Jasoon is bij hem edeler en minder laf; menselijker en vaderlijker. Wij kunnen dit vooral opmerken wanneer hij tegenover Medea komt te staan.

Zijn ontrouw krijgt een andere oorzaak. Is het bij Euripides Jasoon te doen om het fatsoen: „om, wat hoofdzaak is, met welstand steeds te leven in een huis waar geen tekort is... Mijn kinderen op te voeden naar mijn stand..." (vv. 559-563), dan is er de absolute noodzaak bij Seneca.

Jasoon heeft daar de keus tussen zijn huwelijk met Medea en het behoud van zijn kinderen; niet de angst of de trouweloosheid bepalen zijn keus, maar wel de noodzaak: „non timor uicit fidem, Sed trepida pietas; quippe sequeretur necem Proles parentum" (vv. 437-439). Wanneer hij opkomt heeft hij al onmiddellijk de verontschuldiging die zijn vrouw niet had: het fatum.

Jasoon kiest het behoud van zijn kinderen, al moet hij zijn huwelijk verbreken. Deze kwestie heeft hij als stoïcijn opgelost. Zeker, Seneca gaat niet akkoord met de vertegenwoordigers van de Oude Stoa, voor wie het verbreken van een huwelijk geen moeilijkheid meebracht²⁵. Wat Seneca's houding daartegenover betreft, zegt Ch. Burnier²⁶: „Sans professer des idées aussi élevées et aussi délicates que Musonius Rufus sur la fidélité dans le mariage et sur les liens d'affection qui doivent unir les époux entre eux, Sénèque a du moins de très beaux passages sur les devoirs et les sentiments de famille auxquels il se plaît à rendre hommage", en hij verwijst o.a. naar ep. 104, 1-6.

Voor Jasoon was verbreking van zijn huwelijk dus wel een ernstige zaak. Maar aan de andere kant was er toch een (voor Seneca niet minder actueel) principe, waarin de Romein wel akkoord ging met de Oude Stoa, en dat ook voor hem, die in de huwelijksmoraal reeds verrijnder was, nog veel méér waarde had: „de liefde tot de kinderen". Het in²⁵ vermelde citaat gaat verder: „πάντας τε παῖδας ἐπίσης στέρεζομεν πατέρων τρόπον καὶ ἢ ἐπὶ μοιχείᾳ ζῆλοτυπία περιαιρεθήσεται", en een andere tekst van Diogenes Laertios, nl. VII,

(24) Van Lennep, *op. cit.*, p. 55.

(25) cf. von Arnim, *Stoicorum ueterum Fragmenta*, III, p. 183, nr. 728: Diog. Laert. VII, 131: „ἀρέσκει δὲ αὐτοῖς, καὶ κοινὰς εἶναι τὰς γυναῖκας δεῖν παρὰ τοῖς σοφοῖς ὥστε τὸν ἐντυχόντα τῇ ἐντυχούσῃ χρῆσθαι..."

(26) Ch. Burnier, *La morale de Sénèque et le Néo-Stoïcisme*. Lausanne, 1908, p. 53.

120, luidt : „δοκεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ γονέας σεβήσασθαι (sc. τοὺς σπουδαίους) καὶ ἀδελφούς ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ μετὰ τοὺς θεούς. φασὶ δὲ καὶ τὴν πρὸς τὰ τέκνα φιλοστοργίαν φυσικὴν εἶναι αὐτοῖς καὶ ἐν φαύλοις μὴ εἶναι ” 27.

Ook Cicero getuigt in die zin 28 : „Pertinere autem ad rem arbitrantur intellegi natura fieri, ut liberi a parentibus amentur ; ... Quare (ut) perspicuum est natura nos a dolore abhorrere, sic appetit a natura ipsa, ut eos, quos genuerimus, amemus, impelli”.

In dit formeel en algemeen aanvaard stoïcijns beginsel ligt o.i. de verklaring voor Jasoons keuze. In die noodzakelijke keuze wordt hij door Seneca voorgesteld als „Stoicis praeditus uirtutibus”. Van twee kwalen heeft hij de minste genomen, en zijn stoïcijnse bezadigdheid heeft de pietas tegenover de kinderen gesteld boven de echtelijke liefde, de hogere waarde boven de mindere.

Aldus wordt bij voorbaat de mogelijkheid hem ontrouw en egoïsme te verwijten, uitgesloten : wanneer Jasoos voor zijn vrouw komt te staan, heeft hij zich voor ons reeds volkomen verantwoord.

Volkomen verantwoord, wat de grond van de zaak aangaat. Dat wil immers niet zeggen dat de man ons steeds even mooi kan voorkomen. Hij getuigt b.v. niet van edelmoedigheid, wanneer hij zijn aandeel in Medea's misdaden verwerpt ; maar zijn antwoord is ook dan stoïcijns : „Ingrata uita est cuius acceptae pudet” (v. 504) : dus is hij Medea ook geen dank verschuldigd 29.

Deze ietwat eenzijdige voorstelling van Jasoos bracht voor Seneca wel enige moeilijkheid mee : de dichter heeft op bepaalde momenten moeite om de negatieve trekken van de figuur, zoals Euripides die geschapen heeft, weg te krijgen ; maar hij wil ze toch zo positief mogelijk. De vorige paragraaf kan daar een illustratie van zijn 29.

III. Daar is tenslotte nog CREOON.

Hoewel men wel eens gesproken heeft van de edele grijsaard, ziet men in de Creoon van Euripides toch meer en gemakkelijker de tyran, die er geen benul van heeft dat ook hij onrecht pleegt tegenover Medea ; voor haar is hij bang, en al zijn ruwheid moet alleen zijn werkelijke zwakheid verbergen. Hij kan hardvochtig zijn, omdat hij de macht in handen heeft.

Over de Creoon van Seneca zijn de meningen meer uiteenlopend. Volgens de enen speelt hij een minder goede, volgens de anderen een sterkere rol. Nog anderen zien hem zonder meer als een arrogante tyran. L. Herrmann 30 meent dat in elk geval zijn figuur origineler is dan men algemeen wel aanvaardt.

(27) von Arnim, *op. cit.*, III, p. 183, nr. 731.

(28) de finibus III, 62 (von Arnim, *op. cit.*, III, p. 83, nr. 340).

(29) Cf. von Fritz, *op. cit.*, p. 50.

(30) *op. cit.*, p. 287.

Men mag niet bij voorbaat uitsluiten dat Seneca Creoon gunstig zou hebben voorgesteld. Tenslotte is de koning een tegenstander van Medea, en de gunstige indruk die hij zou maken, kan de ongunstige indruk die Medea maakt nog vergroten (cf. de rol van Jasoon).

Verder is het ook bekend dat Seneca in de monarchie, wanneer zij natuurlijk aan bepaalde voorwaarden beantwoordde, zijn ideaal zag; getuige daarvan de beneficii II, 20, 2: „mihi enim, cum uir magnus fuerit in aliis (sc. Brutus), in hac re (sc. in occidendo Caesare) uidetur uehementer errasse nec ex institutione Stoica egisse; qui aut regis nomen extimuit, cum *optimus civitatis status sub rege iusto sit,...*”. Een figuur als de vorst Creoon is dus niet a priori ongunstig te denken bij Seneca.

Aan de andere kant zijn er werkelijk bepaalde aspecten aan de koning, die in hem de tyran tonen.

Laat hijzelf dan al zeggen: „Non esse me qui sceptrum uiolentus geram Nec qui superbo miserias calcem pede Testatus equidem uideor...” (vv. 252-254), laat Jasoon dan al menen dat de burgers door Creoons dood worden bedroefd (v. 978), van overwegend belang zijn andere passages waaruit blijkt dat iedereen, ook zijn schoonzoon, beeft voor Creoon (v. 529). Medea spreekt van de hoogmoed in zijn bewind (vv. 204-206); Jasoon is door hem voor de verschrikkelijke keuze tussen vrouw en kinderen geplaatst (vv. 431sq.); hij vreest de woede van Creusa's vader (v. 515); deze laatste heeft Medea zelfs willen doden, en zij is slechts dank aan Jasoon zelf gespaard (vv. 490sq.).

Dergelijke teksten maken het ons onmogelijk in Creoon de ideale monarch te zien, zoals Seneca die wenste. Het gaat integendeel om de schildering van de dwingeland, die als voornaamste rol heeft het optreden en de interpretatie van Jasoon te rechtvaardigen: hij verplicht de oprechte Jasoon tot daden die Medea onaangenaam zijn.

Bovendien staan wij hier ook wel voor de tekening van de tyrannenfiguur, zoals die in de retorische literatuur meer voorkwam en zelfs traditioneel was geworden³¹.

Creoon is dus niet de verpersoonlijking van Seneca's politiek ideaal, waarover hij het in zijn de beneficii heeft. Meer dan voor de invloed van zijn filosofie, staan wij hier voor de invloed van de tijdsliteratuur³². Maar dit geval van Creoon staat de bedoeling niet in de weg, die wij met deze enkele beschouwingen hadden: aantonen dat de Medea-tragedie van de dichter Seneca niet volledig kan begrepen worden zonder de hulp van de filosoof Seneca.

(31) cf. de figuur van Lycus in 'Hercules Furens'.

(32) Over de tyrannenfiguren en Nero, zie Siemers' werk over Hercules Furens.